كوردانی ئێزدی

(لێکۆڵینەوەیەک دەربارەی هۆکاری ناونانیان و ڕیشەی نەژادیان)

عوسمان یووسفی
لە فارسییەوە: محەمەد فائق
(دەربەندیخان)

پوختە

ئێزدییەکان، یان کۆمەڵگەی کوردانی ئێزدی کە لە وڵاتانی: عێراق، سووریا، تورکیا و ئەرمەنستان نیشتەجێن، بەدرێژایی سەدەکانی ڕابوردوو جێگەی سەرنجی مێژوونووسان و نووسەران (چ موسڵمان و چ غەیرە موسڵمان) بوون، ئەم خەڵکە سوودیان لە دێرینترین بیروباوەڕە ئایینییەکانی ناوچەکە وەرگرتووە و لە سەردەم و کاتە جیاوازەکانی سەرهەڵدانی ئایینە ئاسمانی و قوتابخانە مرۆییەکاندا، ژێر کاریگەرییان کەوتوون.

بەرهەمی ئامادەیی شوێنکەوتووی ئایینە جیاوازە ئاسمانی و شارستانیەتە مرۆیی و ڕووکارە کولتوورییەکانیان لە دۆڵی دوو ڕووباردا، هۆکاری ڕووداوی مێژوویین، سەرئەنجامیش پێگەی جوگرافییان کۆمەڵێک بیروباوەڕی تێکەڵ و لادەرانە و لە هەندێک کاتیشدا خورافی بوو، کە لە سیستمی چینایەتی ئێزدییەکاندا درێژەی بە ژیانی خۆی داوە.

یەکێک لە ناوچە کوێرەکانی مێژووی ئەم ئایینە، ناوەکەیانە، لە زۆرینەی سەرچاوە بەردەستەکاندا بە یەزیدی ناوبراون، لەکاتێکدا ئەندامانی ئەم گرۆیە و هەندێک لە سەرچاوەکانیش (ئێزدی و ئێزیدی)، بە ناوی ڕاستەقینەیان دەزانن.

لەم نووسینەدا، بە شیکردنەوەی بەرهەمە نووسراوەکان دەربارەی ئێزدییەکان و خستنەڕووی

شـیکردنەوە و شـرۆڤەی داتـاکان، ڕووناکـی دەخەینەسـەر هـۆکاری ناونانـی ئـەم گرۆیـە و دەگەین بەو دەرئەنجامەی کە بیروباوەڕ و ڕەفتارە ئایینییەکانیان، هیچ نییە جگە لە زەردەشتگەرییەکی تێکەڵبـوو بـە بیروبـاوەڕی ئیسـلامی، جوولەکـە، مەسـیحی و هەندێـک لـە قوتابخانـە مرۆییـەکان، کەواتـە نـاوی ڕاسـتەقینەی ئـەم گرۆیـە، ئێزدییـە.

وشـە کلیلییـەکان: ئێزدی، ئادی کوڕی موسافیر، لالش، مووسڵ، هەکاری، شـەنگال، شـێخان.

پێشەکی

ناوچـەی دۆڵـی دوو ڕووبـار، یەکێـک بـووە لـە گرنگتریـن ناوەندەکانـی شارسـتانیەتە دێرینەکانـی مـرۆڤ کـە دەوڵەمەندتریـن میراتـی: کولتـووری، بیروبـاوەڕ، بۆچـوون و ئەفسـانە، ئاییـن، چیـرۆک و خورافەتـی لەخۆیـدا جـێ کردووەتـەوە. تێکڕای ئـەم کولتـوور و ئایینانـە بـەو تایبەتمەندییانـەی کە هەیانبـووە، کاریگەرییـان لـە یەکتـری کـردووە. لەگـەڵ هەبوونـی جیـاوازی فەرهەنگـی و مـەودای شـوێنیی زۆرەوە لەگـەڵ یەکتـردا، لـە زۆرێـک لـە بەهـا، ڕێوڕەسـم و دابونەریتـە ئایینییەکانـدا هاوبەشییان هەبـووە و هەندێک جاریش میراتگری یەکتـری بوونـە.

لێکۆڵینـەوە کۆمەڵناسـی و ئایینناسـییەکان دەریـان خسـتووە کـە هەندێـک لـە ئاییـن و ڕێبـازە دێرینـەکان ڕوویـان لـە داڕووخـان و لەناوچـوون بـووە، جێگەکەیشـیان ئاییـن و بیروبـاوەڕی نـوێ گرتوویەتییـەوە. هەندێکـی دیکەیشـیان درێژەیـان بـە ژیانـی خۆیـان داوە و بەپێـی کات دووچـاری گـۆڕان و وەرچەرخـان و پێشـکەوتن بوونەتـەوە. هەڵبەتـە، لەناوچوونیـان بـەو مانایـە نایـەت کـە بەتـەواوی لەسـەر لاپـەڕەی ڕۆژگار سـڕابێتنەوە، بەڵکوو هەندێک لـە ڕووکار و تایبەتمەندییەکانیـان لەدەسـت داوە و بابەتـی نوێتـر بـوون بـە شـوێنگرەوەیان. بەجۆرێـک کـە ئێسـتایش زۆرێـک لـە سـیمبۆلی شارسـتانیەت و ئاییـنـە کۆنـەکان لەنێـو خەڵکـی ئـەم ناوچەیـەدا، بـەدی دەکرێـت.

بێگومـان دەتوانیـن ناوچـەی نێـوان دوو ڕووبـار بـە گەورەتریـن مـوزەی کولتـوور و بیروبـاوەڕە ئایینییـەکان لەقەڵـەم بدەیـن، شارسـتانیگەلێکی وەک سـۆمەری، ئەکـەدی، بابلـی، ئاشـووری و کلدانـی، بیروبـاوەڕ و ئایینگەلـی هاوشـێوەی میتراییـزم، زەردەشـتییەت، مانەوییـەت و زۆری دیکەیـش لـە بـاوەڕ و گـرۆی دیکـەی ئایینـی کـە دواتـر سـەریان هەڵـدا و ڕۆڵێکـی کاریگەریـان لـە ژیانـی کولتووریـی خەڵکـی ناوچەکـەدا گێـڕا.

زۆرینـەی بـاوەڕە ئایینییەکانـی ئـەم ناوچەیـە، ڕیشـەیان لـە نیشـانە و دیـاردە سروشـتییەکاندایە، بـەو مانایـەی کـە مـرۆڤ هەندێـک جـار دیـاردە سروشـتییەکانی بەهـۆی دەرکەوتنەکانیـان و هەندێـک جاریـش بـە ئومێـدی کار و کاردانـەوە سوودبەخشـەکانیان، پەرسـتووە، یـان لەبـەر ئـەو تـرس، یـان زیانانـەی کـە لێیـان دەکەوێتـەوە، دەسـتی کـردووە بـە پیرۆزکردنیـان. وەک پیرۆزکردنـی ئاسـمان، خـاک، خـۆر، مانـگ، ئەسـتێرەکان و هاوشـێوەکانیان، لەبـەر خاتـری ئەو خێـر و بەرەکەتـەی کـە لـە زاتـی هـەر یەکێکیانـدا بوونـی هەیـە، وەک: پەرسـتشـی بـا، تۆفـان، هـەورە برووسـکە و هەورەگرمـە، شـاخ و جۆگەلـە و ڕووبـارەکان و هەندێـک لـە ئاژەڵـەکان، لـە ترسـی ئـەو شـەڕ و خراپەیـەی کـە لـە بـوون و زاتیانـدا پەنهانـە. بـەم خستنەڕووە، دەتوانیـن بڵێیـن، کـە شارسـتانیەتەکان، بەتایبەتیـش ئایینەکانـی نێـوان دوو ڕووبـار، زۆر لەیەکدییـەوە نێزیکـن و خاڵـی فـرەی هاوبەشـیان پێکـەوە هەیـە.

ناسینی هەریەک لە ئایینەکان، قوتابخانە فیکری و مەزهەبەکان، کێشە و گرفتی تایبەت بەخۆیان هەیە، بەڵام هیچ کامێکیان بە ئەندازەی ئێزدییەت خەرمانەیەک لە ناڕوونی دەوری نەداوە، هەرچەندە نووسەران و لێکۆڵەرانێکی زۆر لێکۆڵینەوەیان دەربارەی بیروباوەڕ و هزری ئێزدییەکان کردووە، بەڵام تا ئێستا تیۆرێکی تایبەت سەبارەت بە سەرچاوەی سەرهەڵدانی ئەم ئایینە نەخراوەتەڕوو، ئەمەیش خۆی لەخۆیدا بەرئەنجامی ئەم گرفتانەی لای خوارەوەیە:

* ئەنجام نەدانی پەیجۆریی شوێنەوارناسی لە ناوچە ئێزدی نشینەکاندا، کە بەشێوەیەکی دڵنیاکەرانە دەتوانێت ڕێخۆشکەری ناسین و پەیبردن بێت بە بەشێکی گەورەی بیروباوەڕیان.

* بەردەست نەبوونی کتێبی پیرۆزی ئێزدییەکان بەشێوەی نووسراو.

* نەبوونی هەڵکردن و تۆلێرانسی ئایینی و بەردەوامێتیی ئیسلامی سیاسی، کە نەک تەنیا ئازادیی کارکردنی بە ئایینە جیاوازەکان نەداوە، بەڵکوو لە هەندێک بارودۆخیشدا لە مەیدانی کۆمەڵایەتی دەری کردوون و بە خستنەڕووی تۆمەتی نەشیاو، کۆمەڵگەی وا لێ کردووە کە خاوەنی تێڕوانینێکی خراپ بێت دەرهەقیان.

* بڕیاردانی پێشوەختەی ئایینی و نەتەوەیی هەندێک لە نووسەرانی هاوچەرخ دەربارەیان.

* هەلومەرجی سەختی جوگرافیی ناوچەی نیشتەجێبوونی ئێزدییەکان.

* سەرەنجامیش، شاردنەوەی بیروباوەڕ و تەبشیری نەبوونی ئایینی ئێزدی، کە لەمپەرێکی گەورەیە لەبەردەم ناسینی ڕیشەی بیروباوەڕەکەیاندا.

لەگەڵ هەموو ئەمانەیشدا، ئەوەی بەرگەگرتنی ئەم سەختیانەی ئاسان کردووە و ناسینی مێژووی: بیروباوەڕ و ڕێوڕەسمی ئێزدییەکانی زیاتر پێویست کردووە، بەردەوامی ژیانی کۆمەڵایەتی- فەرهەنگی و مێژووە پڕ لە هەوراز و نشێوەکەیانە کە خۆی بۆخۆی نیشانەی هەبوونی هێز و بزووتنێکی خودی و تواناییەکی بەرزی جێبەجێکردن و گونجانی ئێزدییەکانە لەگەڵ پێڕەوانی ئایینەکانی دیکەدا. هۆکارێکی دیکەیش، ئامادەیی چالاکانەیانە لە هاوکێشە سیاسی، کولتووری و کۆمەڵایەتییەکانی ناوچە کوردنشینەکاندا.

ئێزدییەکان کە بە ناو گەلێکی وەک شەیتان پەرست و یەزدیدیش ناودەهێنرێن، پێکهێنەری بەشێکی کۆمەڵگەی کوردین. ئەم ئایین و بیروباوەڕە کە زۆرینەی مێژوونووسان و زانایانی بواری ئایین و بیروباوەڕەکان، ساتەوەختی سەرهەڵدانیان دەگێڕنەوە بۆ سەدەی شەشەمی کۆچی و سەروەختی شێخ ئادی، گرۆیەکن کە بە تەمەنێکی درێژ و بنەمای بیروباوەڕی کۆنیانەوە لە ناوچەکەدا بوونیان هەیە و لە پانتاییەکی بەرفراوانی ناوچە کوردنشینەکانی عێراق (پارێزگاکانی موسڵ و دهۆک)، سووریا (شارەکانی حەلەب، کلس، حەسەکە، عەینتاب و ناوچەی جراج)، تورکیا (توور عابدین، دیاربەکر، سیرت، جەبەل توور، باتمان، موش و قلب)، هەندێک وڵاتی دیکەی وەک ئەرمەنستان (شارەکانی قارس، یەریڤان، تفلیس و باتوم)، ڕووسیا (مۆسکۆ، لینینگراد، و ناوچەی قەفقاس)، گورجستان و ئەڵمانیا (بۆن و هانۆڤەر)دا بڵاوبوونەتەوە و نیشتەجێن، ڕێژەی ٢٪ی تێکڕای ژمارەی کورد پێک دەهێنن.

ئێزدییەکان لەڕووی نەژادی و نەتەوەییەوە کوردن. لەو ڕووەوە کە بەدرێژایی مێژوو بەرکەوتنیان لەگەڵ شارستانیەتە جیاوازەکان،

ئایینە ئاسمانی و قوتابخانە هزرییە مرۆییەکاندا هەبووە و لێیانەوە وەرگرتوون، دووچاری گۆڕانی پیشەیی هاتوونەتەوە، هەربۆیە دەستنیشانکردنی ساتەوەختی سەرهەڵدانی بیروباوەڕەکەیان سەختە. لە هەندێک لە بیروباوەڕەکانیاندا لەگەڵ ئایینی زەردەشتی وێک دەچن، هەندێک لە ڕووکارە کولتووری و بیروباوەڕەکانیشیان لە دیانەکانەوە وەرگرتووە، بەشی گەورەی بیروباوەڕەکانیشیان لەپاش سەرهەڵدانی ئیسلام، سیمای ئیسلامیی بەخۆیەوە گرتووە.

هۆکاری ناونان: بۆچوونی باو سەبارەت بە ناولێنانی ئەم گرۆیە، دەکرێت بۆ پێنج دەستە دابەش بکرێت:

١- هەندێک باوەڕیان وەهایە کە ئێزدییەکان پێڕەوکار و لایەنگری یەزیدی کوڕی معاویەی خەلیفەی ئەمەوی بوون، کە لە ڕووداوی کەربەلا و شەهیدکردنی بەناهەقی حسێنی کوڕی عەلی دا، پشتی یەزیدیان گرتووە و لەپاش مردنیشی باوەڕیان وەهابووە کە جارێکی دیکە دەردەکەوێتەوە، هەربۆیە لە ڕوانینی ئەم دەستەیەدا، ئەم گرۆیە ناویان یەزیدییە (١). صدیق دەمەلۆجی لەو باوەڕەدایە کە ناولێنانی ئەم گرۆیە بە یەزیدی، پەیوەست نییە بە هیچ پێوەندییەکی ئەوانەوە بە یەزیدی کوڕی معاویە و هیچ کام لە ئەندامەکانی خێزانی ئەمەوییەکانەوە، بەڵکوو ئەمان بنەماڵەیەک بوون کە لە سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچیدا سەریان هەڵداوە (٢). ئەو دەڵێت: «وەها ناوێک بۆ گرۆیەک بەم چەشنە بیروباوەڕ و هزرانەوە، لەو کتێبانەی کە دەربارەی ئایین و مەزهەبەکانن و لە پێش سەدەی شەشەمی هیجرییەوەن، بوونی نییە، تەنانەت ئەوەیش هەڵەیە کە بڵێین خودی شێخ ئادی ئەم ناوەی لە پێڕەوانی خۆی ناوە، بەڵکوو ڕاستتر ئەوەیە بڵێین ئەم ناوە نووسەرە موسڵمانەکان (چ مێژوونووس، چ فەقیهەکان)، لەسەرەتای سەدەی شەشەمی کۆچیدا لەم گرووپەیان ناوە (٣).

(زوهێر کازم عەبوود)یش، پاش خستنەڕووی بیروڕای نووسەرانی پێش خۆی و بە هەڵە و لاواز دانانی هەندێکیان، دەنووسێت: «تا ئەو شوێنەی من خوێندوومەتەوە و بینیومە، هیچ بەڵگەیەکم نەدیوە کە ئاماژە بە پێوەندی ئەم گرۆیە بە یەزیدی کوڕی معاویەوە بکات، ئەمە لە کاتێکدایە کە تەنانەت لە کتێبە پیرۆزەکانیشیاندا، بە ئاماژەیش، ناوی یەزید نەهێنراوە. خۆ ئەگەر مەیل و ئاراستەیەکیان بەلای بەنی ئومەیەدا هەبووایە، ئەوە مێژوو تۆماری دەکرد، هەروەها سەبارەت بەوەی کە ئەمانە گرۆیەکی دیان، یان موسڵمان بووبێتن، قسەیەک نەکراوە. تەنیا ئەوە چەسپاوە کە یەکێک لە سەردەمە مێژووییەکانی ئەم گرۆیە هاوکاتە لەگەڵ سەردەمی دەرکەوتنی شێخ ئادی کوڕی موسافیردا» (٤).

٢ - ڕوانینێکی دیکەی باو لە کتێبی ئایین و مەزهەبەکاندا ئەوەیە کە ئێزدییەکان شوێنکەوتەی کەسێکی (خەواریج)ن بەناوی یەزیدی کوڕی ئونەیسە. شەهرستانی لە باسی گرووپەکانی خەواریج و لەژێر ناوی (یەزیدیە) دا دەنووسێت: «ئەوانە شوێنکەوتەکانی یەزیدی کوڕی ئونەیسەن، کە ئەم کەسە لە ڕووداوی حەکەمیەتدا بە تەوەلی ڕازی بوو، جگە لە ئەزاریقەکانیش، خۆی لە تێکڕای گرووپەکانی دیکەی خەواریج بێبەری و بەدووردەگرت، هەروەها ئەم کەسە باوەڕی وەهابوو کە خودا لە غەیرە عەرەب پێغەمبەرێک دەنێرێت و کتێبێکی بۆ دەنێرێت کە لە ئاسمان نووسراوە، واز لە ئایینی

موحەممەدەل موستەفا (د.خ) دەهێنێت، خەڵکی بۆ سەر ئایینی سابیئە بانگێشت دەکات، هەڵبەتە نەک سابیئەی حەڕران و واست» (٥).

٣- هەندێکی دیکە لە لێکۆڵەران لەو باوەڕەدان کە ئێزدییەکان دەدرێنە پاڵ شاری یەزد لە ئێران و بۆ یەکەمین جار، لەم شارەدا سەریان هەڵداوە، پاشان بە ناوچەکانی دیکەدا بڵاوبوونەتەوە (٦).

٤- هەندێکی دیکەیش دەڵێن کە ئێزدییەکان گرۆیەکی لادەر و گومڕێن کە لەبنەڕەتدا شوێنکەوتەی شێخ ئادی کوڕی موسافیر (٤٦٧- ٥٥٧)ک بوون. ئەم گرۆیە سەرەتا تەریقەتێکی سۆفیگەرییانە بوو، بەڵام پاش کۆچی دوایی شێخ ئادی کوڕی موسافیر و هاتن و دەرکەوتنی شێخ حەسەن ئەبولبەرەکات - یەکێک لە نەوەکانی شێخ ئادی- دووچاری لادان هاتوونەتەوە (٧).

لە کتێبی (ئینسکلۆپیدیای ئایینەکانی جیهان)دا هاتووە: «سەرچاوە مێژووییەکان و لێکۆڵینەوە نوێیەکان، تەنانەت خودی ئێزدییەکانیش لەو باوەڕەدان کە بنەڕەت و ڕیشە و سەردەمی سەرهەڵدانیان بۆ شێخ ئادی کوڕی موسافیر دەگەڕێتەوە کە لە یەکێک لە گوندەکانی لبنان بەناوی (قنافار)، چاوی بۆ دنیا هەڵهێناوە» (٨).

ئازاد سەعید سمۆ، ئەوە دەخاتەڕوو کە «ئێزدییەکانیش خۆیان بە شوێنکەوتەی شێخ ئادی کوڕی موسافیر دەزانن. بێگومان ڕەچەڵەکی شێخ ئادی بۆ بەنی ئومەییە دەگەڕێتەوە، ئەوانەی کە لە سەردەمی خەلافەتی عەبباسیدا خوازیاری گەڕانەوەی شکۆ و گەشانەوەی عەرەبییەتی ئەمەوی و لێ سەندنەوەی دەسەڵات بوون لە عەبباسییەکان. شێخ ئادی، یەزیدی کوڕی معاویەی بە یەکێک لە پێشەوایانی هیدایەت و ڕاستی و پارسایی دەزانی. ئەم بیروباوەڕەیش لەنێو شوێنکەوتەکانیدا ڕەگی داکوتی، هەروەها ئەو (شێخ ئادی)، یاران و شوێنکەوتەکانی خۆی لەوە ئاگادار کردەوە کە نەفرین لە یەزیدی کوڕی معاویە نەکەن، ئەم بابەتەیش بووە هۆی ئەوەی کە ڕۆژ لەدوای ڕۆژ خۆشەویستی یەزید و ڕۆچوون و زێدەڕەوی تێداکردنی لەنێو ئەم گرۆیەدا زێتر ببێت» (٩).

(عبدالمنعم الحفني)، لەگەڵ هەبوونی ئەو باوەڕەی کە ئەم گرۆیە ئیسلامن، بەم چەشنە باسیان لێوەدەکات: «ئێزدییەکان کە شەیتان پەرستیشیان پێ دەوترێت، لە پێڕەوکارانی زێدەڕۆی ئادی کوڕی موسافیری کوڕی ئیسماعیل (٤٦٧-٥٥٧)ک، کە ئێزدییەکان بە شێخ عادی و شێخ هادی-یش ناوی دەهێنن» (١٠).

ئەحمەد تەیموور پاشا سەبارەت بە ڕەچەڵەکی ئێزدییەکان دەڵێت: «بۆچوون و ڕوانین سەبارەت بە ئێزدییەکان و ناو و ڕیشەیان یەکجار زۆرە، بەڵام دەبێت ئەوە بزانین کە لە مێژووی بەر لە سەدەی شەشەمی کۆچیدا ناوی ئەم گرۆیە نەهێنراوە، بەڵکوو ناونانی ئەم گرۆیە وەک ڕێبازێکی سۆفیگەری، بۆ سەردەمی شێخ ئادی کوڕی موسافیر دەگەڕێتەوە. سەرەتا پێیان دەوترا عەدەویە، هەرچی سەردەمی گۆڕانی ناوی عەدەوییەیشە بۆ ئێزدی، ڕوون نییە» (١١).

محەمەد ئاڵتوونچی لەوباوەڕەدایە کە ئەگەرچی بەر لە سەدەی شەشەمی کۆچی ناویان لە سەرچاوەکاندا نەهاتووە، بەڵام ئەم بابەتە ئاماژە نییە بۆ ئەوەی کە ئەم گرۆیە بوونیان نەبووبێت. هەر لەو چوارچێوەیەدا جەختیش لەوە دەکاتەوە کە بەتێگەیشتن و پەی پێبردنی پێگەی شێخ ئادی کوڕی موسافیر، بەشێوەیەکی بنجبڕانە دەتوانین بڵێین کە ئێزدییەکان شوێنکەوتەی ئەون و بەدرێژایی مێژوو و تێپەڕینی کات، دووچاری

لادان و زێدەڕۆیـی (غلـو) هاتوونەتـەوە (١٢).
عەبدولڕەحمان شـەرەفکەندی، لـە بیرەوەرییەکانی خۆیـدا بەشـێکی لەژێـر ناوونیشـانی (گەشـتێک بـۆ لالش) دانـاوە، تێیـدا دەنووسـێت: «ڕۆژێـک لەگـەڵ دۆسـتان وتمـان بـا سـەردانێکی پەرستگەی لالـش بکەیـن... ڕێگەیەکـی پـڕ سـەختی و چەڵەمـەی هەبـوو، تاوەکـوو گەیشـتینە دۆڵـی لالـش... بەهەرحـاڵ، بەبـڕوای مـن ئەمانـە لـە بنەڕەتـدا گرۆیەکـی موسـڵمان بوونە کە بەهـۆی هاتنەناوەوەی کەسـانی لادەر و بیروبـاوەڕی چەوتـەوە بـۆ ناویـان، لـە ئیسـلام دەرچـوون...» (١٣).
عەبـاس عـەززاوی ئێزدییـەکان بـە گرۆیەکـی موسـڵمان و شـوێنکەوتە و پێڕەوکاری شـێخ ئـادی کـوڕی موسـافیر، دادەنێـت (١٤).
لـە (ئینسـکلۆپیدیای) بریتانیادا هاتـووە: «شـێخ ئـادی، ڕێبـەر و پێشـەوای ئێزدییـەکان لـە سـەدەی دوازدەیەمـی زاینیـدا، موسـڵمانێکی سـۆفی بـوو کـە پـاش مردنـی، ئارامگەکـەی بـووە پەرستگەی ئێزدییـەکان. ئـەم پەرستگەیە دەکەوێتـە باکووری مووسـڵەوە و لـە ناوچەیەکدایـە کـە مەسـیحییە نەستوورییەکانیشـی تێـدا دەژیـن» (١٥).
ڕەشـید خەیـون نـاوی ڕاسـتەقینەی ئـەم گرۆیـە بـە ئێـزدی دەزانێـت نـەک یەزیـدی (١٦).
٥ – ڕوانینـی پێنجـەم، لـەو باوەڕەدایـە کـە ئێزدییـەکان خۆیـان ئاییـن و ڕێچکەیەکـی کۆنـی گەلـی کـوردن و دانەپاڵیشـیان بۆ هـەر نەتەوەیەکی دی جگـە لـە کـورد، ڕەد دەکاتەوە. لـەم ڕوانینەدا، سـەرنجێکی زۆر خراوەتەسـەر پێوەنـدی نێـوان ئێزدییـەکان و یـەزدان پەرسـتی، ئایینـی خەڵکـی ئێرانـی کۆن، بەجۆرێـک کـە هەندێک لە نووسـەرە کـوردەکان (ئێـزدی و نـا ئێـزدی)، سـەردەمی سـەرهەڵدانی ئـەم ئایینـە بـۆ بـەر لـە سـاتەوەختی دەرکەوتنـی زەردەشـتیش دەگێڕنـەوە. زۆربـەی خـاوەن بۆچوونەکانـی ڕۆژئـاوا کـە لـەم بارەیـەوە بابەتیـان نووسـیوە، لـەو بـاوەڕەدان کـە ئێـزدی ئایینێکـی دێرینـی بـاوی نـاو کـوردەکان بـووە، بەدرێژایـی مێـژوو و بەتێپەڕینـی کات دووچـاری گـۆڕان هاتووەتـەوە و تێکـەڵ بـە ئایینەکانـی دیکـەی ناوچەکـە بووەتـەوە.
شـەرەفخانی بەتلیسـی، لـە باسـی میرانـی ئێزدیدا، بـە (اليزيدية اليزدانية)، ناویـان دەبات (١٧).
ئەمیـن زەکـی بـەگ، لـە کتێبەکـەی خۆیـدا و بـە وەرگرتـن لـە کەسـانی دیکـە، دەنووسـێت: «هـۆکاری ناونانـی ئـەم گرۆیـە بـە ئێـزدی، بـۆ بیروباوەڕیـان دەگەڕێتـەوە. ئەمـان باوەڕیـان بـە بوونـی خودا (ئیلاه)ێکـە بەنـاوی ئێـزد، یـان یـەزدان، پاڵدانیشـیان بـۆ لای یەزیـدی کـوڕی معاویـە بـەدوورە لـە بەڵگەکاریـی عەقڵـی و نەقڵـی» (١٨).
ژەنـەڕاڵ ئیحسـان نـووری پاشا دەڵێت: «پێڕەوانی ئـەم ئایینـە بە نـاوی (ئێـزدی) ناسراون، کوردەکانیش هـەر پێیـان دەڵێن ئێزدی. مەگـەر خەڵـک و گەلانی هاوسـێیان بە مەبەسـتی خراپی سیاسی پێیـان بڵێن یەزیدی» (١٩).
ناونانـی ئێزدییەکان بە هەڵـە دراوەتەپاڵ یەزیدی کـوڕی معاویـە، لەکاتێکـدا کـە بنەڕەتـی ڕیشـەی ناوەکەیـان لـە یـەزدان پەرسـتییەوە هاتـووە، کـە لـە ئاڤێسـتادا (یەزتـا) و لـە پەهلەویـدا (یـەزد) و لـە فارسـی نوێیشـدا، یەزدانـی پـێ دەڵێـن (٢٠).
بەپێـی بیروبۆچونـی هەندێکیش، ئێزدی وشـەیەکی کوردییـە و لـە یـەزدان و یـەزدان پەرسـتییەوە هاتـووە، پاشـماوەکانی (ئایینـی) زەردەشـتن (٢١).
ئەنـوەر مایـی ئـەوە دەخاتـەڕوو کـە ئێزدییـەکان لـە ڕۆژگاری کۆنـدا پێیـان وتـراوە زەروانـی (دەدرێتەپـاڵ زەردەشـت). ئـەوەی کـە بـە ئێـزدی بەناوبانگـن بـۆ ئـەوە دەگەڕێتـەوە کـە بـە خـودا

دەڵێن یەزدان و لێکدانەوە و شرۆڤەی ئەم چەمکەیش، واتە خاڵق و ڕازق، لەکن ئەوان پێگەیەکی بەرزی هەیە، بەجۆرێک کە نوێژەکانی خۆیان بە ناوی وی دەست پێ دەکەن (٢٢).

عەلی سەیدۆ گەورانی دەڵێت: ناوی ئێزدی لە وشەی کوردیی یەزدانەوە هاتووە، کە بە مانای خودێ، یان دروستکەر دێت (٢٣).

دەروێش حەسۆ لەو باوەڕەدایە کە شوێنی لەدایکبوونی زەردەشت، سەرزەمینی ماد بووە، پاشان بەرەو ڕۆژهەڵاتی ئێران کۆچی کردووە. بەر لە سەرهەڵدانی زەردەشت، خەڵکە ئارياییەکانی ئەم ناوچەیە (کوردستان) باوەڕیان بە خودایەکی تاک و تەنیا هەبووە و خۆیان بە (ئێزداهییەکان)، واتە خەڵکانی لەپێشتر لای خودا و پێڕەوانی ڕاستەخۆی خودا، دەناساند. ئەم بیری (ئێزداهییە) بە گۆڕانەوە لە کوردستاندا بەشێوەی ئایینێکی سەربەخۆ دەرکەوت کە بیروباوەڕ و ڕێوڕەسمی تایبەت بەخۆی هەیە (٢٤).

شاکر فەتاح دەڵێت: «... ئەز بە پشتەستن بە ڕاوبۆچوونی کەسانێکی وەک د. تۆفیق وەهبی و کەسانی دیکە، لەگەڵ هەڵێنجانی عەقڵیدا، لەو باوەڕەدام کە یان بەهۆی هەبوونی مەیل بۆ یەزدانیزم، یان بەهۆی خودا پەرستییەوە، ئەم ناوەیان لەخۆیان ناوە» (٢٥).

کۆنستانتین زوریق، لە پێشەکی (الیزیدیة قدیما و حدیثا)دا، نووسیویەتی کە ئێزدییەکان لە دوو وشەی یەزدان، کە لە زمانی فارسیدا بەواتای (خودا) دێت و یەزد، کە لە ئایینی زەردەشتیدا پلەیەکە لەنێوان خودا و مرۆڤدا، واتە فریشتە، نزیکن، کەواتە بەپێی ئەمە بێت، مانا و چەمکی وشەی (ئێزدی)، واتە: «پێڕەوانی خودا»، یان «پێڕەوانی فریشتە» (٢٦).

ئەو کەسانەی کە ئەم بۆچوونەیان هەیە (دانەپاڵی ئێزدییەکان بۆلای یەزدان پەرستی و زەردەشت)، لە گەردانکردنی ناوی ئێزدی لە وشەی یەزدان و ئێزدەوە هاوڕان، کە لە زمانی فارسیدا واتای خودا و هەبوویەکی بانمرۆیی دەگەیەنێت (٢٧).

گریمانەی کۆتایی، کە باوەڕی بە هەبوونی ڕیشەی زەردەشتی و میترایی ئێزدییەکانە، بەو هۆیەوە جێگەی پەسەندکردنە کە خاوەنەکانی ئەم بۆچوونە بە لێکۆڵینەوە لە ڕیشەی بیروباوەڕی ئێزدییەکان و سوود و کۆمەکی وەرگرتن لە میتۆدە زانستییەکان و داتا ئەنسرۆپۆلۆجییەکان، توانیویانە پاشماوە و شوێنەواری هزری میهرپەرستی و زەردەشتییەت لە باوەڕە ئایینییەکانی ئەم گرۆیەدا بدۆزنەوە، سەرەڕای ئەمەیش، پێڕەوانی ئەم ئایینە لە زۆرێک لە ڕێوڕەسم و دابونەریتەکانیاندا، میراتگری شارستانیەتە دێرینەکانی دۆڵی دوو ڕووبار (سۆمەری، بابلی و ئاشوورییەکان)ن (٢٨).

وێڕای ئەوەی وترا، ئەوان بە ناوگەلێکی دیکەی وەک: (چەلەبی، داسنی و صاجلیە)یش ناسراون، وشەی چەلەبی تەنیا ڤاسیلی نیکیتن ئاماژەی پێ کردووە، هەڵبەت ئەویش ئەم وشەیەی لە پرۆفیسۆر (مار)ەوە وەرگرتووە (٢٩).

ڕیشەی نەژادی و نەتەوەیی ئێزدییەکان

دەربارەی بنەڕەت و ڕیشەی نەتەوەییان، دەبێت ئەوە بڵێین کە لە ڕەگەزی کوردن و بە بەشێکی جیانەبووەوەی ئەم گەلە دادەنرێن، هەرچەندە کە توێژینەوە ڕۆژئاواییەکان هەوڵی ئەوە دەدەن کە ڕیشەکەیان بدەنەپاڵ گەلانی غەیرە کورد، بەڵام ئەم هەوڵانە لەبەرانبەر ڕاستییە ڕوون و زانستییەکاندا بێ سوود و پڕوپووچن. بەسەرنجدان لە کۆمەڵگەی ئێزدییەکان، ئەو لێکچوون و

هاوجووتییە کولتووری- کۆمەڵایەتییەی ئەوان و کوردەکان بە ئاسانی پەی پێ دەبرێت (٣٠).

بەپێی بڕوای مرۆڤناسان و مێژوونووسان، گەلی کورد، کۆنترین و خاوەن پێشینەترین نیشتەجێبووی ناوچەکەن و لقێکن لە گەلانی هیندۆ ئەورووپی (ئاریایی)ـەکان کە لەم ناوچەیەدا بوونیان هەبووە، بەم پێیەش، کۆنترین بیروباوەڕی گەلانی ناوبراو لەنێو کورددا باوبووە. بنەڕەتیترین تایبەتمەندی هەر گەلێک زمانەکەیەتی. ئێزدییەکان وێڕای ئەوەی کە بە زمانی کوردی قسان دەکەن، هەردوو کتێبە پیرۆزەکەیشیان بە زوبانی کوردی و ئەلفوبێی دێرین نووسراونەتەوە (٣١).

لە کتێبی (مفصل جغرافية العراق)یشدا هاتووە کە ئێزدییەکان لەڕووی ڕەگەزەوە سەر بە گەلی کوردن (٣٢).

بەتلیسی لەچوارچێوەی باسکردنی ویلایەتی مووسڵ و (شام)دا و خستنەڕووی هۆز و گرووپەکانی قەڵەمڕەوی ئەو دوو ویلایەتەدا، ئاماژە بەوە دەکات کە پێڕەوانی ئایینی ئێزدی کوردن (٣٣).

جەلالادەت بەدرخان دەڵێت: «ئێزدییەکان کوردن و لە ڕەسەنترین هۆزەکانی کورد هەژمار دەکرێن» (٣٤).

ئیحسان نووری پاشا، لە چوارچێوەی پشتراستکردنەوەی دێرینیی ئایین و دیانەتی ئێزدییەکاندا، لەو کوردانە هەژماریان دەکات کە پتر لە هەر هۆز و گرۆیەکی دیکەی کورد بە کولتوور و نەریتە دێرینەکانی خۆیانەوە پابەند ماونەتەوە ٣٥.

عەبدولڕەحمان بەدران پێیوایە کە پێڕەوانی ئەم ئایینە لەڕووی نەژادی و زمانەوە کوردن و زمانێکی جگە لە کوردی نازانن، تێکڕای ڕووکارە کولتوورییەکانی ئەم گرۆیە لەگەڵ تێکڕای کوردەکاندا لێکچوونی هەیە (٣٦).

ئەنستاس ماری کەرمەلیی دیان، لە بەرهەمەکەی خۆیدا دەربارەی ئێزدییەکان دەڵێت: «مێژوونووسانی کۆن، ئەم خەڵکانە (ئێزدییەکان) یان لە ڕیزی هۆز و عەشیرەتە ڕەسەنەکانی کورددا هەژمارکردووە، هەروەها ئاماژەیان بە جیاوازییان لەگەڵ دیتراندا، لەڕووی دینداری و ئایینەوە کردووە» (٣٧).

ئەنجامگیری

١- لە هیچ یەکێک لە سەرچاوەکانی مێژووی ئیسلام و ئەو کتێبانەی دەربارەی ئایین و مەزهەبەکان نووسراون، ناوی یەزیدی کوڕی معاویە وەک کەسێکی خاوەن گرووپ، یان ڕێباز نەهێنراوە، جگە لەمەیش ئەو لەڕووی سیاسییەوە کەسێکی لێنەوەشاوە بووە و خاوەنی هیچ هزر و بیرێکی تایبەت نەبووە، تا بەهۆیەوە لە مێژوودا بەناوبانگ بێت. ناوی یەزید لە سەرچاوە مێژووییەکاندا تەنیا لەگەڵ ڕووداوگەلی نەخوازراوی وەک کەربەلا و سووتاندنی مەککەدا، هاتووە.

٢- ئەو گرۆیەی ئێمە لەبارەیەوە دواین، لە هیچ سەردەمێکی مێژووییدا لە ئازاری عەرەبە موسڵمانەکان پارێزراو نەبوون و تاکە لایەنێک کە بە دوژمنی نەتەوەیی خۆیانی بزانن، عەرەبەکانن. بەم دۆخەوە چۆن دەکرێت بانگەشەی ئەوە بکرێت کە ئەمانە بە مەبەستی زیندووکردنەوەی ئەمەوییەت دروستبوون و درێژەیان بە ژیانی خۆیان داوە؟! ئەگەر وەهابووایە، دەوڵەتە ئیسلامییەکانی پێشوو و عەرەبەکانی ئەمڕۆ-تەنانەت بۆ دەستەبەرکردنی بەرژەوەندییەکانی خۆیشیان بووایە- پشتگیرییان لەم بیرکردنەوەیە دەکرد.

٣- دەستەواژەی (الیزیدي)، کە لە سەردەمی سوڵتان محەمەدی چوارەمی عوسمانی (١٦٤٨-١٦٦٨ز) و بەمەبەستی سووکایەتی پێکردن دراوەتەپاڵیان و لە ڕووکەشیشدا، باشترین بیانووبوو بۆ لەناوبردن و بەدیلگرتنی ژنان و منداڵانیان.

٤- ئەو ئێزدییانەی لەم بابەتەیان کۆڵیوەتەوە، جیاوازن لە پێڕەوانی یەزیدی کوڕی ئونەیسە، چونکە ئەوان گرۆیەکی خەواریج بوون کە لە سەرەتادا هاودەستی ئەبازییەکان بوون، یەزیدی کوڕی ئونەیسەیش خەڵکی بەسرە بووە و هەر لەوێ ڕاپەڕیوە، پاشانیش هەڵهات بۆ سەرزەمینی فارس لە ئێرانی ئەمڕۆ. لە کاتێکدا پانتایی جوگرافیی جێ مەبەستی ئەم وتارە دەکەوێتە بەشی باکووری دۆڵی دووڕووبارەوە. لەکن ئێزدییەکان کەسێک بەناوی یەزیدی کوڕی ئونەیسە نەناسراوە، لەکۆتاییشدا دەبێت ئەوە بڵێین کە لە مێژووی پێڕەو و مەزهەبەکاندا کەسانێکی زۆری وەک یەزیدی جەعفی-یش بوونیان هەبووە کە خاوەنی شوێنکەوتە و لایەنگری زۆربوون.

٥- ئەگەر ئێزدییەکان لە شاری (یەزد)ـەوە هاتبن و سەریان هەڵدابێت، ئەوە دەبوو پێیان بووترایە (یەزدییەکان)، نەک ئێزدی، یان ئێزیدی.

پەراوێز و سەرچاوەکان:

١ - سعيد الديوجي، (٢٠٠٣)، اليزيدية، بيروت مؤسسة العربية للدراسات و النشر،ط١، ص١٤.

ازاد سعيد سمو، (١٤٢٢ه/٢٠٠١م)، اليزيدية من خلال نصوصها المقدسة، بيروت، دارالمكتب الاسلامي، ط١، صص٣٨ و ٢٣.

احمد بن عبدالعزيز الحصين، (١٤٢١ه/٢٠٠١م)، اليزيدية (عبدةالشيطان)، الرياض، دار عالم الكتب، ط١، ص١١، عبدالكريم السمعاني، (١٩٩٨م)، الأنتساب، ج٥، تحقيق، عبدالله عمر البارودي، بيروت، دارالفكر، ص٩٣.

عبدالرزاق الحسني، اليزيديون في حاضرهم و ماضيهم، بغداد، مكتبة اليقظة العربية، ط١، صص١٤-٨. The Encyclopedia Americana, (1973), International Edition, vol.29, New York, Americana Corporation, p.677. Art"Yazidies".

٢ - صديق الدملوجي، (١٣٦٨ه/ ١٩٤٩ز)، اليزيدية، الموصل، مطبعة الأتحاد، الطبعة الأولى، صص١٦٣-١٦٤.

٣ - هەمان سەرچاوە، ص ١٧٣.

٤ - زهير كاظم عبود، (١٩٩٥م)، لمحات عن اليزيدية، بغداد، مكتبة النهظة، ط١، صص١٥-١٧. زهير كاظم عبود، (٢٠٠٣م)، الايزيدية (حقائق و خفايا و اساطير)، المانيا، مركز قنديل للنشر و الاعلام، ط١، صص ٣١-٤١.

٥ - ابوالفتح عبدالكريم شهرستاني، (١٩٨٤م)، الملل و النحل، ج١، تحقيق محمد سيد طيلاني، بيروت، دار المعرفة، ص ١٣٦.

عبدالقادر بن طاهر بن محمد البغدادي، (١٩٧٧م)، الفرق بين الفرق، ج١، دارالآفاق الجديدة، صص ١١، ١٨، ٥٥، ٢٢٢، ٢٦٣، ٣٤٩. علي بن اسماعيل الأشعري، (بى تا)، مقالات الاسلاميين و اختلاف المصلين، تحقيق هلموت ريتر، بيروت، دار احياء التراث، ط٣، بى نا، ص ١٠٣.

طاهر بن محمد ابوالمظفر الاسسفرايني، (١٤٠٣ه)، التبصير في الدين و تمييز الفرقة الناجية، تحقيق كمال يوسف الحوت، بيروت، دار عالم الكتب، ص٢٤.

عزالدين بن عبدالرحمان بن احمد الايجي، (١٤١٧ه)، المواقف، تحقيق عبدالرحمان عميره، بيروت، دار الجيل، ط١، ص ٦٩٤.

محمد عبدالرؤوف المناوي، (١٤١٠ه)، التعاريف، تحقيق محمد رظوان الداية، بيروت - دمشق، دار الفكر المعاصر، ص ٧٤٩.

٦ - خلف الجراد، (١٩٩٥م)، اليزيدية و اليزيديون، اللازقية، دار الحوار، ط١، ص١٥.
امين زكى بك، (١٩٣٦م)، خلاصة تاريخ الكرد و كردستان من أقدم العصور التاريخية حتى الان، تعريب محمد علي عوني، القاهرة، مطبعة السعادة، ص٢٩٤.
٧ - عبدالقادر صالح، (١٤٢٤ه/ ٢٠٠٣م)، القائد و الاديان، بيروت، دار المعرفة، ط١، صص ٢٨٣-٢٨٤.
٨ - موسوعة الأديان في العالم، (٢٠٠٠م)، ج٩، ص٤٩. عبدالقادر صالح، (١٤٢٤ه/ ٢٠٠٣م)، القائد و الاديان، بيروت، دار المعرفة، ط١، صص ٢٨٣-٢٨٤.
٩ - ازاد سعيد سمو، (١٤٢٣ه/ ٢٠٠١م)، اليزيدية من خلال نصوصها المقدسة، دار النفائس للطباعة و النشر و التوزيع، ط١، ص٣٥.
اسعد السحمراني، (١٤١٤ه/ ١٩٩٧م)، الصابئة، الزرادشتية، اليزيدية، بيروت، دار النفائس للطباعة و النشر و التوزيع، ص٦٣.
١٠ - عبدالمنعم الحفني، (١٩٩٩م)، موسوعة الفرق و الجماعات و المذاهب و الاحزاب و الحركات الاسلامية، بيروت، مكتبة مدبولي، ط٢، ص٦٩٠، ش٧٥١.
١١ - احمد تيمور باشا، (١٣٤٧ه)، اليزيدية و منشأ نحلتهم، القاهرة، المطبعة السلفية و مكتبتها، ط١، ص٤٢.
١٢ - محمد التونجي، (١٤٢٠ه/ ١٩٩٩)، اليزيديون (واقعهم، تاريخهم، معتقداتهم)، بيروت، المكتبة الثقافية، ط١، صص٧٣-٧٤. ئەم کتێبە لەلایەن وەرگێڕی ئەم وتارەوە کراوە بە کوردی و چاپ کراوە.
١٣ - عبدالرحمان شرفكندي، خاطرات، صص ٤١٢-٤١٣.
١٤ - عباس العزاوي، (١٣٥٤ه/١٩٣٥م)، تأريخ اليزيدية و أصل عقيدتهم، المطبعة بغداد، صص ٧-١١.
15- The New Encyclopedia Britannica,(1998), 15th Edition, vol.12, Chicago- London, p.807, Art "Yazidis".
١٦ - رشيد الخيون، (٢٠٠٣م)، الأديان و المذاهب بالعراق، كولونيا - المانيا، منشورات الجمل، ط١، ص٦٣.
١٧ - امير شرفخان بن شمس الدين محمد، (١٣٧٧ش)، شرفنامه (تاريخ مفصل كردستان)، به اهتمام ولاديمير ولييامينوف زرنوف، تهران، اساطير، چ١، صص ١٤٧ و ٣٢٣.
١٨ - محمد امين زكى بک، (١٩٣٦م)، خلاصة تاريخ الكرد و كردستان (من اقدم العصور التاريخيه الى الان)، تعريب محمد علي عوني، القاهرة، مطبعة السعادة، ص٢٩٣.
١٩ - احسان نورى پاشا، (١٣٣٣ش)، تاريخ ريشەى نژادى كرد، تهران، چاپخانه سلطنتى سپهر، چ١، ص٤٩.
٢٠ - رشيد ياسمى، (١٣٦٣)، كرد و پيوستگى نژادى و تاريخى او، تهران، امير كبير، چ٢، صص ١٢٥-١٢٧.
٢١ - كريم زند، (١٩٧٣م)، الدين و الاعتقاد في كردستان، موصل، بى نا، ص٢٨.
مهرداد الايزيدي، (٢٠٠٢)، الديانة و الطوائف الدينية في كردستان، تعريب كامران فهمي، سليمانية، مطبعة الفكر و الوعي، ص٦٣.
٢٢ - أنور المايي، (١٩٩٩م)، امارة بهدينان، دهوک، مطبعة خەبات، ط٢، ص٨٣.
٢٣ - علي سيد الكوراني، (١٩٩٦م)، من عمان الى العمادية (جولة في كردستان الجنوبية)، عمان، دار البشير، ط٢، ص١٦٨. Mehrdad Izady, (1992), The Kurds, Washington, p. 153.
٢٤ - درويش حسو، (١٩٩٢م)، الازداهيون اليزيديون، بون- المانيا، ط١، صص ١٥-١٦.
٢٥ - شاكر فتاح، (١٩٦٩م)، اليزيديون و الديانة اليزيدية، سليمانية، مطبعة كامران، ط١، صص ١٦-١٧.
٢٦ - اسماعيل جول بک، (١٩٣٤م)، اليزيدية قديما و حديثا، نشر و تحقيق قنسطنطين زريق،

بیروت، المطبعة الامریكانیة، ط١، ص ط.
٢٧ - سلیمان صائغ، الموصلي القس، (١٩٣٣)، تاریخ الموصل، ج١، القاهرة، المطبعة السلفیة، ص٢٥٩. Harry Charles, (1925), Mosul and its minorities, London, p.125.
٢٨ - جورج حبیب، (١٩٧٨م/ ٢٠٠٣م)، الیزیدیة بقایا دین قدیم (بحث تاریخي)، بغداد، مطبعة المعارف، ط١، ص٤٠٥. كاظم حبیب، (٢٠٠٣م)، الایزیدیة دیانة قدیمة تقاوم نوائب الزمن، اربیل، دار اراس للنشر الكردي، ط١، ص٣٠.
٢٩ - واسیلی نیكیتین، (١٣٧٨ش)، كرد و كردستان (بررسی جامع از دیدگاه سیاسی، جامعه‌شناسی و تاریخی)، ترجمه‌ی محمد قاضی، تهران، كانون فرهنگی انتشاراتی درایت با همكاری مركز حفظ و نشر اثار محمد قاضی، چ٢، ص٤٧.
٣٠ - جرنوت فیستر، (١٩٩٤م)، تاریخ الشعب الیزیدي و دیانته، تعریب فرهاد ابراهیم، مجلة لالش، ش١٢-١٣، ص١١٤.
٣١ - هنری فیلد، (٢٠٠١م)، جنوب كردستان (دراسة انتروبولوجیة)، تعریب جرجیس فتح الله، اربیل، دار اراس، ط١، صص ١٠٧-١٠٨.
لیدی دراور، (١٩٦١)، في بلاد الرافدین (صور و خواطر)، تعریب فؤاد جمیل، بغداد، مطبعة شفیق، ط١، ص٢٦٨.
فتاح، شاكر، (١٩٦٩م)، الیزیدیون و الدیانة الیزیدیة، سلیمانیة، مطبعة كامران، ط١، ص٢٥.
٣٢ - طه الهاشمي، (١٩٣٠م)، مفصل الجغرافیة العراق، بغداد، بی نا، ط١، صص ١٠٨-١٠٩.
٣٣ - امیر شرفخان بن شمس الدین بدلیسي، همان، ص١٤.
٣٤ - جلادت بدرخان، (١٣٦٩/٧٠ش)، نماز و نیایش های كردان ایزدی، ترجمه‌ی احمد شریفی، مجله‌ی چیستا، ش٨٠، صص ٧٥٨-٧٦١.
٣٥ - احسان نوری پاشا، همان، ص٤٩.
٣٦ - عبدالرحمان بدران، (١٨٧٦م)، الیزیدیة في كردستان، مجله الجنان، العدد ٧، بیروت، ص٥٢٦.
٣٧ - انستاس ماری الكرملي، (بی تا)، الیزیدیة، نسخه‌ی خطی، دهوك، ارشیو مركز فرهنگی- اجتماعی، لالش، ش٣٤، ص٥.

تێبینی: نووسەر لە کۆتایی باسەکەیەوە لیستێکی سەرچاوەی دوورودرێژی داناوە و تێیدا (٥٣) سەرچاوەی بەهەر سێ زمانی (فارسی، عەرەبی، ئینگلیزی) ڕیزکردووە کە بۆ نووسینی ئەم بابەتە سوودی لێوەرگرتوون، بەڵام ئێمە تەنیا بەوەندە لێی گەڕاین کە خودی نووسەر لە پەراوێزەکاندا ئاماژەی پێ کردوون. بۆ کەسێک خوازیاری زیاتربێت، دەتوانێت وتارەکەی نووسەر بەم ناوە لەسەر ئینتەرنێت بدۆزێتەوە: کردهای ایزدی (پژوهشی در وجه تسمیه و ریشه‌ی نژادی- عثمان یوسفی). و.ک.

سەرچاوەی وەرگێڕانەکە:

پرتال جامع علوم انسانی، https://ensani.ir › article › کردهای- ای... کردهای ایزدی (پژوهشی در وجه تسمیه و ریشه ی نژادی).

(عوسمان یووسفی، خوێندکاری دوکتۆرا لە مێژووی ئیسلامدا: زانکۆی تاران، ئەندامی لیژنەی زانستیی زانکۆی پیام نور واحد هرسین).